

Johan Maelwael en de gebroeders Van Lymborch

Johan Maelwael
en de
gebroeders Van Lymborch

Grondleggers van de Nederlandse schilderkunst

André Stufkens en Clemens Verhoeven
Met een voorwoord van Bart Van Loo

Inhoud

Aartsvaders, voorwoord van Bart Van Loo 6

Inleiding 8

I

Een onbekend hoofdstuk van de Nederlandse schilderkunst

Wat voorafging: de prequel Maelwael-Van Lymborch

Europa rond 1400 13

Nijmegen rond 1400 15

De cultuur van het Hof van Gelre 18

De Europese schilderkunst rond 1400 20

De Maelwaels, een Nijmeegs kunstenaarsgeslacht 23

Herman en Willem Maelwael, de eerste generatie 25

Johan Maelwael, de tweede generatie 28

Wat is eigenlijk de correcte schrijfwijze van hun familienamen? 30

De gebroeders Van Lymborch, de derde generatie 31

De Nijmeegse jaren 31

In Bourgondische dienst 33

In dienst van de kunstpaus van Frankrijk 33

De *Belles Heures* 35

De *Très Riches Heures* 36

Dood en nalatenschap 38

Vergetelheid, mythevorming en roem 39

Het teruggevonden manuscript 40

De huidige waardering 42

‘Hoe kon dat nou gebeuren?’ 44

Erkenning en spectaculaire vondsten 45

II

Dichter bij de Maelwael-Van Lymborchs

Uitvergroten. Een nieuw genre: portretkunst 50

Baanbrekend: Noord-Afrikanen, Arabieren en Europeanen 52

Verre culturele horizons. Heel de wereld in een miniatuur 54

De schoonheid van het alledaagse. De betekenis van licht en schaduw 56

Compositie. Complexe eenvoud en harmonie 58

Familieatelier. Eén team dat van alle markten thuis is 60

Een consistent oeuvre. De snelle ontwikkeling van hun talent 62

Wetenschap. Astronomie, astrologie: mens en kosmos 64

Klassieke oudheid. De vele renaissances in de middeleeuwen 66

Randversieringen. *Les grands ouvriers* 68

III

Werken van het kunstenaarsgeslacht Maelwael-Van Lymborch

Herman en Willem Maelwael

Wapenboek Gelre

Keizer- en Gelretekening 72

De Heraut Gelre, Claes Heynenzoon en helmtekens 74

Helmtekens 76

Johan Maelwael

Mozesput [polychromie] 78

Grote ronde piëta 80

Man van smarten 82

Graftombe van Filips de Stoute [polychromie] 86

De Heilige Drie-eenheid met de laatste communie en het martelaarschap van Sint-Dennis 88

Madonna met kind, engelen en vlinders 92

Herman, Paul en Johan van Lymborch

Bible moralisée

Sint-Hiëronymus in zijn studeerkamer 94

Het scheppingsverhaal, Genesis II 96

Getekend getijdenboek

Sint-Joris en de draak 98

Belles Heures

De aankondiging [Maria-boodschap, annunciatie] 100

Het einde van de pest 102

Processie der flagellanten 104

De steniging van Sint-Stephanus 106

Sint-Nicolaas redt zeelieden in nood 108

Sint-Hiëronymus in vrouwenkleren 110

Karel de Grote 112

Gebed voor de reizigers 114

Très Belles Heures de Notre-Dame du duc de Berry

De aanbidding van de Heilige Drie-eenheid 116

Petites Heures de Jean de Berry

De hertog vertrekt voor een pelgrimage 118

Très Riches Heures du duc de Berry

Januari 122

Februari 124

Maart 126

April 128

Mei 130

Juni 132

Juli 134

Augustus 136

September 138

Oktober 140

November 142

December 144

De astrologische mens 146

Maria bezoekt Elisabeth [de visitatie] 148

De geboorte van Jezus 150

De aankondiging aan de herders 152

De ontmoeting der wijzen 154

De aanbidding der wijzen 155

De zuivering van de maagd 158

De kroning van de maagd 160

De verzoeking van Christus 162

De uitdrijving 164

De opwekking van Lazarus 166

De intocht van Christus in Jeruzalem 168

Christus in Gethsemane 170

De dood van Christus 170

De kruisafneming 174

De val van de opstandige engelen 176

De hel 178

De processie van Sint-Gregorius 182

Rome 186

De verheffing van het kruis 188

Sint-Michaël en de draak 190

De verdrijving uit het paradijs 192

IV

Bijlagen

Tijdlijn van de Maelwael-Van Lymborchs 195

Kaart van middeleeuws Nijmegen 198

Kaart van middeleeuws Champmol 200

Waar is werk van de Maelwael-Van Lymborchs te zien? 201

Kaart van middeleeuws Parijs 202

Illustratieverantwoording, verantwoording en colofon 204

Aartsvaders

Bart Van Loo bij de presentatie van de *Maelwael Van Lymborch Studies*, deel II. Stadhuis Nijmegen.

Foto: Willem Melssen, 2022.

Omslag van de bestseller *De Bourgondiërs. Aartsvaders van de Lage Landen*, omslag 1e druk, 2019. Wel-dra in tien talen vertaald en inmiddels 350.000 exemplaren verkocht.

Over hen kun je veel zeggen of schrijven – en ik moet bekennen, beste lezer, dat ik mij daar aanzienlijk schuldig aan maak – maar alvast niet dat de Bourgondische vorsten geen verfijnde smaak hadden. Hun banketten werden geësceneerd en gedecoreerd door de grootste artiesten. Dat de zintuigen tijdens dergelijke feesten werden geprikkeld is een understatement, er liep een gedurige siddering van tong naar oog. Had u ook graag gezien hoe een in wapenuitrusting gestoken kapoen schrijlings gezeten op een met religieus vervlochten worstjes gevulde gebraden varkentje door vier Hongaarse dwergen de met verrukkelijke wandtapijten versierde zaal werd binnengedragen? Je moest twee keer kijken om het goed te vatten, net zoals je de vorige zin allicht twee keer moest lezen om alle details mee te hebben.

De Bourgondiërs keken niet minder begerig naar schilderijen en beeldhouwwerken, want in hun theaterstaat zetten zij gretig in op uiterlijk vertoon om te imponeren, op extravagantie in decorum. Extravagant betekent letterlijk ‘naar buiten reizen’ of ‘buiten gangbare paden treden’, en dat deden de hertogen uit Dijon naar hartenlust. Op hun expedities werd alles waar zij verlekkerd naar keken en wat zij zich graag wilden toe-eigenen, naar Bourgondië versleept. Uit alle hoeken van de Lage Landen haalden zij kunstenaars naar Dijon. Deze talenten voelden die extravagante aspiraties van hun opdrachtgevers perfect aan, sterker, het leek het beste uit hen naar boven te halen. Die nieuwe, felle noordenwind blies het niveau van het kunstlaboratorium in Dijon tot ongeziene hoogte.

Hier dient zich een opvallende parallel aan. Dat Willem van Oranje de Vader des Vaderlands is, daar hoef je geen Nederlander meer van te overtuigen, maar dat Filips de Goede de aartsvader van de Nederlanden was daar had ik in *De Bourgondiërs* toch ongeveer zeshonderd bladzijden voor nodig. Ik hoop dat dit fundamentele geopolitieke avontuur inmiddels min of meer gemeengoed is geworden, maar een gelijkaardige strijd moet ook gevoerd worden voor de kunsten. Nog vóór Jan van Eyck en Rogier van der Weyden hebben de Bourgondiërs met hun opdrachten aan noordelijke kunstenaars de beeldende kunst van onze contreien zo’n krachtige impuls gegeven, dat we kunnen stellen dat het bij hen ook op dat vlak begon. Op de Bourgondische kunstwerf bij Dijon werd onze kunstgeschiedenis geboren, met artiesten die uitgroeiden tot de beste van Europa. Bovengenoemden mogen we dan ook niet als de aartsvaders van de schilderkunst in de Nederlanden beschouwen: die eer gaat naar Johan Maelwael en de gebroeders Van Lymborch.

Zijn het alleen aartsvaders? Nee, zeker niet, onder de opdrachtgevers en aanstuwes zijn machtige vrouwen, met name uit het Europese netwerk van het Huis van Beieren. Denk aan de hertogin van Gelre, haar oudere zus – getrouwd met de zoon van de keizer in Praag –, haar jongere zus – de hertogin van Bourgondië –, of haar achternicht – de koningin van Frankrijk in Parijs. Aan deze vrouwen hebben de Maelwael-Van Lymborchs veel te danken. Ook onder de beeldende kunstenaars zijn vrouwen, zoals in Gelre Mette Maelwael of Truden van Olmen. De tragiek is dat hun indertijd zo hoog aangeslagen en kostbare borduur- en tapijtkunst, zoals veel van de textielkunst, in de loop van de eeuwen grotendeels is vergaan.

Dit voorjaar doorkruiste ik met Sophie Jugie de verlaten zalen van het Louvre. Samen gingen we op zoek naar de Bourgondische topstukken uit de collectie. Een onvergetelijk genoeg. Jugie is hoofd beeldhouwkunst en was eerder directeur van het Musée des Beaux-Arts in Dijon. In die functie begeleidde zij de restauratie van de *Mozesput* en de graftombe van Filips de Stoute, beide met de polychromie van Johan Maelwael. Zij heeft hem door en door leren kennen en bewonderen. Natuurlijk liepen we ook langs de vier schilderijen van Maelwael, en we bleven er lang bij stilstaan. Ze hangen op een prominente plaats, vanuit deze zaal ga je linksom en rechtsom naar de zalen met de werken van Vlaamse, Franse en Duitse Primitieven, alsof het museum wil zeggen: hier begint het.

Alle werken van Maelwael, in Dijon en Parijs, worden in de huidige museumzalen wel nog te weinig als werken uit de Nederlanden gezien, de verfransing van Maelwael in Malouel lijkt zelfs te suggereren dat hij een Fransman was. Terwijl het natuurlijk voornamelijk artiesten uit onze contreien waren die het klooster én mausoleum van de hertogen in Champmol met hun vernieuwende kunst een soort van eeuwige glans moesten geven. Godzijdank overleefden deze werken van Maelwael revoluties, oorlogen en golven van onverschilligheid en is hun geestelijke vader bovendien goed op weg om uiteindelijk als een werkelijk baanbrekend kunstenaar te worden geboekstaafd.

Om meer over de oorsprong van de Maelwael-Van Lymborchs te leren reisde ik meerdere dagen door Gelderland. Ooit schreef de Franse historicus Jean Porcher dat de Van Lymborchs niets meer uit Gelre meenamen dan zichzelf. Dat moet gebaseerd zijn op onwetendheid, want het hertogdom Gelre was in het geheel geen artistieke woestenij. Dat heb ik met eigen ogen kunnen vaststellen in Zutphen, in Roermond, in Wassenberg, in Nijmegen... Wat ik tijdens mijn rondreis ontdekte kunt u nalezen in mijn op stapel staande reisboek (september 2024) dat het sluitstuk zal vormen van mijn Bourgondische diptiek waarvan *De Bourgondiërs* het eerste deel is. Toch alvast één tipje van de sluier opgelicht: in de authentieke veertiende-eeuwse kelders in de Nijmeegse Burchstraat, waar de Maelwaels en Van Lymborchs nog hebben rondgelopen, kwamen kleur, geur, gevoel en sfeer uit de leefwereld van de Nijmeegse meesters dichtbij. In het kleine, maar o zo fijne museum Gebroeders van Lymborch Huis worden de bezoekers met open armen ontvangen en liefdevol en kundig rondgeleid langs hun leven en werk. Onwetenden gaan er beneveld naar buiten. Ik kan niet ontkennen dat ik gecharmeerd raakte van de groep vrijwilligers. Met hun bevlogenheid dagen ze internationale specialisten uit om nieuwe inzichten aan te dragen die ze vervolgens wereldkundig maken in de Engelstalige publicatie van de *Maelwael-Van Lymborch Studies*.

Tot slot naar de essentie. De tere schoonheid van het werk van de Maelwael-Van Lymborchs raakt je recht in het hart. Het ouderwetse gevoel van open mond en doorleefde bewondering, weet u wel. Laaf u, beste lezer, even gulzig als de Bourgondiërs destijds aan die schoonheid. Die ligt gewoon voor het grijpen, in het Louvre, in Dijon, maar om te beginnen simpelweg op de volgende pagina's. En omdat dit met veel liefde en zorg gemaakte boek u de juiste middeleeuwse context bezorgt kan dat esthetisch genot optimaal opbloeien.

Bart Van Loo, Moorsele (België), augustus 2023.

Bart Van Loo met de *Grote ronde piëta* van Maelwael in het museum Gebroeders van Lymborch Huis.

Foto: Theo van Rossum, 2022.

Bart Van Loo ontdekt als eerste waar het legerkamp van het grote Franse leger zich in Körrrenzig bevond. Op 12 oktober 1388 arriveerde daar hertog Willem I van Gelre eveneens in de avondschemering om zich te verzoenen met de Franse koning. Waarschijnlijk waren Melchior Broederlam en Johan Maelwael daarbij aanwezig.

Foto: André Stufkens, 2022.

Inleiding

Koningin Beatrix bekijkt een blad uit de *Belles Heures* in het Valkhof Museum.

Foto: Gerard Verschooten, 2005.

Opening van de Van Lymborch-expositie in het Metropolitan Museum in New York met Gelderse re-enactors.

Foto: Chantal Heijnen, 2010.

Pieter Roelofs toont het *Wapenboek Gelre* voor de eerste expositie over Johan Maelwael in het Rijksmuseum in Amsterdam.

Foto: TV Gelderland, 2017.

Aan het eind van de veertiende eeuw werd de schilderkunst in de Lage Landen plotseling volwassen en bestormde ze het wereldtoneel. Aan de basis van deze doorbraak staan drie generaties geboren en getogen Nijmegenaren: Herman en Willem Maelwael, Mette en Johan Maelwael en ten slotte Herman, Paul en Johan van Lymborch.

Tot voor kort hadden nog maar weinig Nederlanders van deze laatmiddeleeuwse kunstenaars gehoord. Door een samenloop van omstandigheden zijn zowel zijzelf als hun oeuvre onder verschillende namen bekend geworden. Zo zijn ze in het verleden meestal gezien en aangeduid als Fransen, Vlamingen of Alemanni (Duitsers). In de literatuur en op internet zijn vele spellingen gangbaar voor elk van de vier namen. En om het nog wat moeilijker te maken: een groot deel van hun werk is bekend geworden onder de naam van hun prinselijke opdrachtgever, Jean de France, duc de Berry, oftewel de eigenzinnige hertog Jan van Berry.

De gebroeders Van Lymborch zijn daardoor lange tijd nagenoeg anoniem gebleven, iets wat nog sterker geldt voor hun oom Johan Maelwael. Vlak na 1400 was hij de bestbetaalde kunstenaar van zijn tijd, nu is hij bij het grote publiek nog vrijwel onbekend. Toch heeft hij het eerste schilderij op doek op zijn naam staan, evenals de eerste tondo (cirkelvormig schilderij). In die onbekendheid is de laatste jaren verandering gekomen na spectaculaire vondsten en drukbezochte tentoonstellingen in binnen- en buitenland.

Hoewel de miniaturen van de gebroeders vanwege hun kwetsbaarheid in de afgelopen eeuw niet of maar uiterst beperkt werden tentoongesteld, is het afgelopen twee decennia wel mogelijk geweest – met name de bladen uit de *Belles Heures* – te bewonderen op exposities in Parijs, Nijmegen, New York, Los Angeles en Amsterdam. De vondst van een groot paneel van de hand van Johan Maelwael, dat in 2012 voor 7,8 miljoen werd aangekocht door het Louvre, versterkte de aandacht.

Daar is een in 2013 ontdekt gebedenboekje met dertig tekeningen bij gekomen, dat door een enkele kunsthistoricus wordt toegeschreven aan Paul van Lymborch en eveneens miljoenen waard is. Het Rijksmuseum presenteerde in 2017 voor het eerst een expositie geheel gewijd aan het oeuvre van Johan Maelwael, waarbij deze werd voorgesteld als eerste schilder van Nederland. In 2019 opende museum Gebroeders van Lymborch Huis in Nijmegen haar deuren op de plek van het oorspronkelijke atelier-woonhuis van de familie Maelwael-Van Lymborch.

Tegenwoordig zijn onderzoekers van over de hele wereld met hun oeuvre bezig. Wetenschappers publiceren hun nieuwste resultaten van onderzoek in de internationale *Maelwael-Van Lymborch Studies*, die al vele nieuwe inzichten hebben opgeleverd. De publieke belangstelling en waardering groeien snel. Dit komt mede doordat een groot deel van het werk van de gebroeders Van Lymborch en Maelwael algemeen toegankelijk is geworden. Zo hebben diverse instellingen en particulieren bijna hun hele oeuvre gedigitaliseerd en op het internet gezet. Weliswaar kunnen digitale reproducties nooit de sensatie van de originele kunstwerken vervangen, maar de uitvergrottingen kunnen tot nieuwe inzichten leiden.

Dit boek is bedoeld als een introductie op het leven en werk van Johan Maelwael en de gebroeders Van Lymborch. In het eerste deel plaatsen we de kunstenaars in hun tijd en hun omgeving en beschrijven we hun bijzondere positie in de geschiedenis van de Nederlandse schilderkunst. Vervolgens lichten we in het tweede deel bijzondere en onderscheidende aspecten van hun kunst uit, waardoor we dichterbij hun intenties en werkwijze komen. Met welke innovaties precies kunnen wij hen met recht grondleggers noemen, die aan het begin staan van die befaamde traditie in de Nederlandse schilderkunst?

Ten slotte kijken we in het derde deel naar het wonderlijke universum waarin het kunstenaarsgeslacht Maelwael-Van Lymborch leefde. Dat doen we aan de hand van hun eigen kunstwerken. Daarin zien we soms een wereld die ons vertrouwd lijkt – met kraaien en schapen, kastelen en zeilschepen – maar ook een universum dat we niet meer kennen – met engelen en duivels, met hemelse panorama's en helse taferelen. Veel van het werk van de gebroeders, met name de over de hele wereld bekende kalenderserie, is nog vrij eenvoudig te duiden. Maar een aantal kunstwerken kunnen in onze ontkerstende tijd best wat uitleg gebruiken. Daarom bevat dit boek toelichtingen bij een groot aantal afbeeldingen uit het werk van de gebroeders Van Lymborch die zullen helpen hun kunst beter te begrijpen en waarderen.

Steeds meer kunsthistorici en liefhebbers scharen de gebroeders Van Lymborch onder de belangrijkste en meest vernieuwende schilders uit de westerse traditie. De bestsellerauteur en mediëvist Umberto Eco beschouwde hun werk als belangrijke inspiratiebron voor zijn oeuvre en essentieel voor het begrijpen van de middeleeuwen. Zijn liefde voor hun werk heeft hij in diverse essays verwoord. Een citaat daaruit: 'Het werk van de gebroeders Van Lymborch vormt een soort filmdocumentaire die ons het leven in een tijdperk laat zien. Maar geen film heeft ooit de levensechtheid, de luister en de ontroerende schoonheid van deze taferelen kunnen evenaren.' Het is hoog tijd om ook hun oom en de andere Maelwaels de plaats te geven die ze verdienen. Bart Van Loo, de Belgische successchrijver van *De Bourgondiërs*, rekent zich tot een van de grootste fans en pleitbezorgers van Johan Maelwael en schrijft: 'zijn ster rijst snel'. Ook buiten de kring van historici raken de afkomst van de Nijmeegse kunstenaars evenals het belang van hun werk steeds meer bekend. De journalist en televisiemaker Sinan Can, bekend van documentaires als *Sinan op zoek naar het paradijs*, bestempelt ze inmiddels tot de 'Godfathers van de Nederlandse kunst'.

Tezamen waren de Maelwael-Van Lymborchs de eerste Nederlandse schilders van wereldniveau met artistieke kwaliteiten die we in de loop der tijd als typisch Nederlands zijn gaan beschouwen. Met andere woorden: de Nederlandse schilderkunst begint in de Nijmeegse ateliers van het kunstenaarsgeslacht Maelwael-Van Lymborch.

André Stufkens en Clemens Verhoeven, Nijmegen, september 2023

Umberto Eco vertelt over zijn liefde voor de kunst van de gebroeders Van Lymborch in het Nijmeegse stadhuis.

Foto: Tuk Melissen, 2012.

Sinan Can bij Maelwaels' retabel van Sint-Dennis in de veertiende-eeuwse kelder van het museum Gebroeders van Lymborch Huis.

Foto: Lieke Kamphuis, 2023.

I

Een onbekend hoofdstuk van de Nederlandse schilderkunst

p. 10: gebroeders Van Lymborch, De val van de opstandige engelen, *Très Riches Heures du duc de Berry*, 1411/12-1416. Chantilly, Musée Condé, Ms 65, fol. 64v (detail).

apoch + apoch +

Wat voorafging

De prequel Maelwael-Van Lymborch

Tot het einde van de twintigste eeuw kende de kunstgeschiedenis van de Nederlanden een vrij duidelijk begin in het tweede kwart van de vijftiende eeuw, met als belangrijkste namen Jan van Eyck (ca. 1390-1441) en Rogier van der Weyden (ca. 1400-1464). Zij waren de voornaamste vertegenwoordigers van de Vlaamse Primitieven, hoofdzakelijk actief in de Bourgondische Nederlanden. Hun tot dan toe ongekende naturalisme zou karakteristiek worden voor de schilderkunst in de Lage Landen. In de Noordelijke Nederlanden (een lastig begrip omdat in de middeleeuwen nog niet zo iets bestond als de Nederlandse natie) zou de schilderkunst later in de vijftiende eeuw in het graafschap Holland een aanvang hebben genomen, met name in Haarlem.

Vlak na de Tweede Wereldoorlog groeide in kleine kring het besef dat de Vlaamse Primitieven hun meesterwerken niet vanuit het niets hadden kunnen maken. Langzaam maar zeker werd duidelijk dat het eerste hoofdstuk van de Nederlandse schilderkunst een kwart eeuw eerder was geschreven, in de periode tussen 1375 en 1420 en niet in Bourgondisch Brabant, Vlaanderen of Holland, maar in het hertogdom Gelre en met name in Nijmegen.

Aan het eind van de veertiende eeuw ontstond rond de hertogen van Gelre een hofcultuur naar Frans model, waar-

p. 12: gebroeders Van Lymborch, Januari (detail), *Très Riches Heures du duc de Berry*, 1411/12-1416. Chantilly, Musée Condé, Ms 65, fol. iv. Hebben de gebroeders zichzelf afgebeeld tijdens deze nieuwjaarsbijeenkomst? Paul van Lymborch zou dan de man in het midden kunnen zijn met de rode kaproen en groene houppelande. We weten uit bronnen dat hij extra geld van de hertog kreeg om luxe kleding aan te schaffen. Maar zeker is het niet. Mogelijk is de man erachter met de grijze zakmuts en de letters P op zijn mantel geborduurd Paul van Lymborch.

Paul van Lymborch?, ca. 1415. Chantilly, Musée Condé.

Jan van Eyck, 1433. Londen, National Gallery.

binnen een belangrijke rol werd toebedeeld aan kunstenaars. Aanvankelijk had dat veel te maken met de heraldiek, een systeem van symbolen om adellijke personen, families en organisaties te identificeren. Gelet op de grote hoeveelheid edellieden was de heraldiek een ingewikkelde discipline. Elk hof had een of meer specialisten die zich ermee bezighielden, de zogenaamde herauten. Deze lieden reisden veel, zagen veel en kenden veel mensen. Ze moesten beschikken over een goed geheugen en hadden een behoorlijke talenkennis. Herauten traden aanvankelijk vooral naar buiten als aankondigers bij toernooien en plechtigheden. Het waren sprekers met gezag en verwierven in de loop der tijd posities als vertrouweling of diplomaat. De Nederlandse woorden 'schilder' en 'schilderen' bewijzen de relatie tussen de heraldiek en de vroegste schilderkunst in de Noordelijke Nederlanden. De eerste Nederlandse schilders versierden de uitrustingen van ridders – met name hun schilden – met heraldische familietekens.

Het aanzicht van Nijmegen, gebouwd op vijf heuvels aan de Waal, in de zestiende eeuw. De kunstenaarsateliers van de familie Maelwael, Van Lymborch en Van Aken bevonden zich op nog geen 200 meter van de Valkhofburcht (links) in de Burchtstraat. In deze in de twaalfde eeuw door keizer Frederik Barbarossa gebouwde burcht, op de plek waar zijn illustere voorganger Karel de Grote regelmatig verbleef, zetelde de zeer bereisde Gelderse hertog Willem I van Gelre. De belangrijkste gebouwen op deze kaart, onder andere de Valkhofburcht, Sint-Stevenskerk, Broederkerk en -klooster, de Commanderie van de hospitaalridders, de kapel van het Sint-Olafgilde en de havenkraan, waren er allemaal al in 1400, in de tijd van de Maelwael-Van Lymborchs. Gravure uit Braun en Hoogenberg, 1572.

Europa rond 1400

Centraal in de Europese middeleeuwen stond het christelijk geloof. Niettegenstaande de geweldige inspanningen van de kerk om haar macht te behouden, was het georganiseerde christendom rond 1400 in een diepe crisis geraakt. Een politiek gemotiveerd conflict resulteerde in een schisma en in twee rivaliserende pausen, één in Rome en één in Avignon. Van 1410 tot 1415, tijdens de laatste levensjaren van de gebroeders Van Lymborch en Johan Maelwael, waren er zelfs drie – en elke paus had zijn organisatie en aanhang, ook in de Lage Landen.

De wantoestanden in de kerk gaven aanleiding tot kritiek en contrabewegingen. Rond 1400 waren drie belangrijke voorlopers van de Reformatie actief: John Wycliff in Engeland, Jan Hus in Bohemen en Geert Groote in de Lage Landen. Ze bestreden machtsmisbruik en corruptie binnen de kerk en spraken over een persoonlijke band met God voor ieder mens, zonder een bemiddelende rol voor diezelfde kerk. Omdat het alleenrecht van de kerk op God en zaligheid voor velen niet

meer vanzelfsprekend was, kwam er ruimte voor de individuele geloofservaring. Vroomheid werd steeds vaker persoonlijk beleefd: in het privégebed, in de privédevotie, in de mystiek, in de heiliging van de dagelijkse arbeid en in de sterk opkomende Mariacultus. Toch bepaalden rond 1400 niet alleen religieuze kwesties het leven. Opeenvolgende uitbarstingen van de pest doodden tussen 1350 en 1450 een op de drie inwoners van Europa en hadden een diepgaande economische en mentale ontwrichting tot gevolg. In Frankrijk stortte de traditionele maatschappelijke structuur in elkaar na een aantal smadelijke nederlagen in de Honderdjarige Oorlog tegen Engeland. Deze oorlog beperkte zich niet tot Frankrijk en gaf aanleiding tot veldslagen in half Europa, van de Powlakte tot het Rijk van Nijmegen. Voor het eerst kwam de middeleeuwse standenmaatschappij serieus onder vuur te liggen. Er ontstond sociale onrust in de steden en het platteland viel ten prooi aan ontaarde roversbenden. In Frankrijk was de chaos nog het grootst, want daar woedde ook nog eens een burgeroorlog tussen de huizen van Bourgondië en Orléans.